

ВІДКРИТИЙ ДОСТУП ДО НАУКИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Єфремова Катерина Вікторівна

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
завідуючий науковим відділом
НДІ правового забезпечення
інноваційного розвитку,
Національна академія правових наук
України,
Україна, м. Харків
e-mail: ndipzir@gmail.com

Інтернет став величезним сховищем наукового знання, доступного для всіх в однаковій мірі. Звичайно, не сам по собі, а завдяки прихильникам, які вважають, що плоди наукових праць мають бути надбанням суспільства, і вільний доступ до цих праць розвиває не тільки суспільство, а й саму науку.

Із цього приводу були проведені численні дослідження, які довели, що публікація наукових статей у відкритих джерелах підвищує їх рівень цитування. Чим більше людей може ознайомитися з працею вченого, тим більша ймовірність, що до цієї праці звернеться інший дослідник. Проте щодо відкритого доступу до наукової та науково-технічної інформації виникає чимало суперечок, незважаючи на те, що законодавством України передбачено, що науково-технічна інформація є відкритою за режимом доступу до неї. А відповідно до п. 1 ст. 15 Закону України «Про інформацію» № 2657-ХІІ від 02.10.1992 р. науково-технічною інформацією є будь-які відомості та/або дані про вітчизняні й зарубіжні досягнення науки, техніки і виробництва, одержані під час науково-дослідної, дослідно-конструкторської, проектно-технологічної, виробничої та громадської

діяльності, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді.

Система наукових публікацій працює таким чином, що вчений не тільки не отримує грошей за свої статті, а ще й оплачує їх публікацію. Щоб розвиватися, потрібно публікувати все нові й нові статті в наукових виданнях з дуже високою вартістю і рейтингом.

Журнали користуються таким станом справ. Усі гроші, отримані від продажу статей, йдуть тільки в кишені видавництва. А на які кошти вчені пишуть статті? Це або зарплата в університеті / науковій установі, або грант на дослідження. Коли науковець проводить дослідження, він одразу пише про це статтю. Це є складовою його роботи, а виділені на дослідження гроші йдуть і на оплату публікацій. Тому у світі все більше вчених, які публікують результати своїх праць у відкритому доступі.

Відкритий доступ (Open Access) – це безкоштовний доступ до повних текстів наукових і навчальних матеріалів, без будь-яких фінансових, правових або ж технічних обмежень (без необхідності реєстрації для скачування), орієнтований на будь-якого користувача глобальної інформаційної мережі.

Модель Open Access почала розвиватися у Сполучених Штатах Америки як реакція на високі передплатні ціни на наукові журнали. Була й інша причина – об'єктивна необхідність в оперативному обміні науковими знаннями. Цей термін закріплений у 2002 році Будапештською декларацією і уточнений Берлінською декларацією про відкритий доступ до наукових і гуманітарних знань у 2003 році (Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities).

Вільно наданий науковий контент не повинен зменшувати якість. Тому он-лайн журнали, які публікують праці вчених у відкритому доступі, мають систему наукового реферування. Всі журнали, що відповідають вимогам, реєструються у спеціальному каталозі, створеному співробітниками

Шведської національної бібліотеки і Королівської бібліотеки в Стокгольмі – Directory of Open Access Journals (DOAJ).

Інший шлях появи в мережі Інтернет наукових робіт – створення репозитаріїв, університетських або бібліотечних електронних архівів. Праці, розміщені в таких архівах, супроводжуються ліцензією Creative Commons, що дозволяє використовувати матеріал всім бажаючим з обов'язковим посиланням на автора. Розміщення наукової роботи в електронних архівах, створених університетами та іншими науковими інституціями, прирівнюється до публікації в наукових журналах або рецензованих наукових збірниках. Ініціатива розміщення роботи може виходити як від організації, так і від самого автора. Відкритий доступ до праць європейських вчених надає і проект OpenAIRE.

Однак до загальної доступності знань ще далеко. Великі видавництва, такі як Elsevier, Springer, Wiley-Blackwell, беруть з читачів близько 30 \$ за читання однієї статті, а річні передплати на належні їм журнали коштують від 4000 \$. Автори часто змушені публікуватися саме в таких журналах, щоб отримувати престижні гранти та продовжувати наукову кар'єру. При цьому в деяких випадках за договором вони не мають права викладати свою наукову роботу десь ще, і результати їх діяльності залишаються назавжди «замкнені» від тих, хто не може сплатити такі кошти.

Ось що пише у своїй статті британський журналіст Джордж Монбіо: «Наукові видавництва отримують статті, послуги референтів і навіть значну частину редакторських послуг безкоштовно. Опублікований матеріал замовляється і оплачується всіма нами, через державні дослідні гранти і наукові стипендії. Однак щоб побачити його, ми зобов'язані ще раз серйозно розщедритися».

Представники наукового співтовариства періодично виступають проти усталеного порядку. Так, у 2000 р. майбутні засновники найбільшої бібліотеки наукових статей у відкритому доступі PLOS написали відкритого листа науковим видавництвам, у якому просили зробити безкоштовні архіви

для вільного поширення знань. Лист підписали понад 30 000 вчених з усього світу, видавці ніяк не відреагували, але з'явився PLOS.

Одне з найбільших сховищ у світі – Публічна наукова бібліотека PLOS (Public Library of Science) – виникло як майданчик для створення он-лайн журналів, в яких публікуються наукові роботи під вільною ліцензією. Першим журналом був PLOS Biology, тепер існують ще журнали з медицини, обчислювальної біології, генетики, епідеміології, тропічних хвороб і PLOS ONE – мультидисциплінарне видання. Бізнес-модель PLOS така, що за публікації платять автори або організації, які їх представляють. В особливих випадках роботи публікуються безкоштовно. Крім того, наукові співтовариства можуть вести свої блоги на PLOS і у такий спосіб оперативно обмінюватися дослідженнями.

Усі ці дії змусили піти видавництва на компроміси, але не вирішили проблеми. Бізнес залишається бізнесом. Більш радикальний спосіб боротьби за загальну доступність наукового знання – просто викласти у відкритий доступ те, що до цього було закрито. Саме такий шлях обрав проект Sci-Hub, заснований у 2011 р. Олександром Елбакян, молодою програмісткою з Казахстану.

Sci-Hub – це автоматизований скрипт, який качає статті з сайтів видавництв за запитом користувача. Доступ до захищених ресурсів здійснюється через систему проксі-серверів, тому для роботи купуються анонімні і університетські проксі. Завантажені користувачами статті архівуються і накопичуються в бібліотеці дружнього сайта Library Genesis. Таким чином, сервіс не тільки обходить закритий доступ, а й розміщує здобуті матеріали у відкритому доступі. За даними авторки проекту скрипт вже скачав і розмістив у відкритому доступі близько 20 мільйонів статей.

Важливо зрозуміти, що сучасна наука – це не тільки закриті НДІ за високими сірими стінами, це співтовариство, яке готове відкрито ділитися своїми досягненнями, щоб спільними зусиллями шукати відповіді на загальнолюдські питання. Однак для цього світова наукова спільнота

повинна нарешті вирішити питання відкритого доступу до наукової інформації і застосування копірайта в науці.